Anadolu’nun Tarih Öncesi ve
Bronz Çağı Kültürleri

Anadolu’nun Tarih Öncesi Kültürleri

Yeryüzünün tarih öncesi varlığını ispatlayıcı çalışmalar, yakın zamanlarda bir hayli ilerlemiştir. Arkeolojik ve prehistorik araştırmaların yanı sıra, insan türünün ortaya çıkışını ve nereden geldiğini, gelişmesini inceleyen paleo-antropoloji, insanın yaşadığı fiziksel çevre ile ilgilenen jeoloji, canlı çevre ile ilgilenen botanik ve zooloji, insanın toplumsal yapısı ile ilgilenen antropoloji ve sosyoloji araştırmaları yapılmaktadır.

Atom fiziğindeki gelişmeler, kazılarda çıkarılan malzemelerin tarihlenmesinde kullanılan **“karbon 14” (C14)** yönteminden faydalanılmasıyla, canlı varlıklardaki radyo aktif karbonun ölçülmesi suretiyle yaşadığı zamanı tespit edilmektedir.

Keza, tahta, kemik, kil vs. gibi cisimlerin de aynı metotla yapılış tarihi anlaşılmaktadır. Karbon 14 (C14) metodunun yardımı ile organik maddeler günümüzden 60.000 yıl öncesine kadar tarihlenebilir. Daha eski devirlere ait tarihlemede ise **“Potasyum Argon” (K40)** metodu kullanılmakta ve 1.330.000 yıl öncesine kadar gidilebilmektedir. Her iki metot tarihlemesinde ufak tefek hatalar olabilir.

Kültür Tarihinin Başlangıcı

İnsanın kendi gövdesi dışında yaptığı ilk eşya (kendini korumak ve günlük hayatta kullanmak için yapılan alet) kültür tarihinin başlangıcıdır. Bu başlangıç noktası 1- 2 milyon yıl önce olmalıdır.

İnsan türlerinin en eskisi olarak bilinen **"Pitekantropus Robustus"**, 2 milyon yıl önce Afrika'da yaşamıştır. Fakat bu insanın nereden ve nasıl geldiği bilinmemektedir. İnsanoğlunun, yazının bulunuşuna kadar kendini tanıtacak belgelerin en önemlisi, taştan yaptığı metlerdir. Bu bakımdan kültür tarihi, prehistorik devirlerin isimlerini kullanılan taşın yapılış şekillerine göre isimlendirir.

Pitekantropus robustus

(Kaynak: www.skullsunlimited.com)

İnsanlık tarihinin % 99'unu kaplayan, yazının bilinmediği bu devir 5 bölüme ayrılır.

Paleolitik Devir (paleos: eski, litihos: taş):

Eski Taş -Yontma Taş Devri, çağımızdan önce takriben 2.000.000 ile 15.000 yılları arasını kapsar. 4. Jeolojik Çağ'da buzul devrine girilir. Bu devirde iklim değişiklikleri, insanoğlunun devamlı hareket halinde olmasını mecbur eder. Fakir bir ekonomiye sahip avcılıkla geçinen insanların, tabiatın verdiği imkânlardan faydalanarak, avcılığın yanı sıra toplayıcılık ve gıda istihsaline dayanan ilk gelişme şekillerini gösterir.

Zamanla gelişen insan, devrin sonuna doğru **"Homo Sapiens"** türü olarak görülür. Avrupa ve Afrika'da rastlanan mağara resimlerinde, canlı renklerle, tabiata sadık kalınarak insan ve hayvan figürlerini toplu olarak yapılması ile belirli konuların (av-savaş gibi) anlatılma ihtiyacı duyulmuştur. Hele **Geç Paleolitik Devir**'de ortaya çıkan plastik kadın heykelcikleri, kemik ve fildişi üzerine hayvan ve insan tasvirlerinin yapılması, **Homo Sapiens** insanın ne kadar gelişmiş olduğunu gösterir.

Anadolu’nun Paleolitik istasyonları oldukça zengindir. Bunlar, en eskisinden, Geç Paleolitik'in sonuna kadar: İstanbul'da Pendik, Ankara'da Ludumlu, Uzağil, Kars'ta Gılavuz, Gaziantep'de Biricik, Cerablus, Dülük, İncesu, Kaysun, Metmenge, Nizip, Pirum, Antalya'da Altındere, Altınözü, Mağaracık, Karain, Samsun'da Tekeköy, Kastamonu'da Gölköy, yine Ankara'da Beynam, Ergazi, Hüseyingazi, Eskişehir'de Alpanos, Çanakkale'de Nara, Nevşehir, Erzurum, Sivas'ta Gemerek, Kars'ta Azatköy'dür.

Bu buluntu yerlerinin çoğu, kazılar neticesinde çıkarılmış değildir, tabii yollarla bulunmuştur. Nehir vadilerinde, deniz kenarlarında yapılan araştırmalar sonunda doğal olaylarla ortaya çıkar. Orijinal buluntu mıntıkalarından gelmedikleri için jeolojik tasnife girememiştir. Satıh buluntuları yanında, Nara'dakilerin **Geç Mousterien** devrine ait oldukları anlaşılmıştır.

Bu yerleşmelerin en iyi inceleneni olan Antalya civarındaki **Karain Mağarası** kazıları, birçok Paleolitik ayrımı göstermiştir. Rölatif olarak mağara adamı tarihlenebilmiştir; zira Anadolu’nun en eski insanı olan **“Homo Neandertalensis”** tipinde bir insana ait bir azı dişi bulunmuştur.

Aynı mağaranın üst katlarında **“Homo Sapiens”** insanın bir kafatası parçasına rastlanmıştır. Ayrıca, Geç Paleolitik Çağ’a ait resim kalıntıları, Karain ile Antalya yakınlarındaki Beldibi kaya sathında boğa ve geyik tasvirleri görülmüştür.

Gaziantep yakınlarındaki **Dülük**'de yapılan jeolojik araştırmalar, buranın Anadolu’nun en eski yerleşme yeri olduğunu ortaya koymuştur. Sileks (çakmak) taşından yapılmış aletler vardır.

Karain mağarası girişi- Antalya

Alt Paleolitik Çağa ait “el baltası” gibi çift yüzeyli aletlerle birlikte ele geçen taş aletler, **Orta Paleolitikten** ***(yaklaşık 140 bin-40 bin yıl önce)*** **Üst Paleolitike** ***(yaklaşık 40 bin-10 bin yıl önce)*** doğru gelindikçe çeşitlenmektedir. Bu son evredeki taş aletler, daha çok kemik aletlerin biçimlendirilmesinde kullanılmıştır. Anadolu'nun bilinen bu en eski prehistorik mağarasında birçok taştan alet yanında, **Musterien Çağ’**da yaşamış olan **Neanderthal** tipinde bir insan dişi ile mağara ayısı ve mağara aslanı dişlerinin bulunması, mağarayı birden üne kavuşturmuştur.

Mezolitik Devir (Mezolitik: Orta ya da minik taş):

M.Ö. 15.000 – M.Ö. 9000 yılları arasındaki zamanı kapsayan bu devirde iklim, Ortadoğu ve Akdeniz bölgesinde devamlı yaşanabilir durumuna gelmiştir. İnsanlar, avcılık ve toplayıcılık yanında, bazı bitki ve hayvanları tanımaya başlamıştı. Bu, sonra gelen **Neolitik Devir**'in hazırlayıcısı olmuştu. Alet endüstrisi de gelişme göstermiş, büyük bir alet yerine, boyları 1,5 cm. olan minik aletler bir sapa bağlanarak daha yararlı kılınmıştı.

Anadolu'da **Mezolitik Çağ**'a ait kalıntılar fazla değildir. Antalya yakınlarındaki Beldibi ve Belbaşı yerleşme yerlerindeki buluntular, Filistin ve Kuzey Mezopotamya'daki buluntularla ilgilidir. Beldibi buluntuları arasında, insan ve hayvan tasvirleri olan duvar resimleri görülür. Fakat bunlar, Paleolitik Çağ'ın natüralist üslubunu bırakmış olup, stilizasyon eğilimi göstermektedir.

Antalya Beldibi mağarası buluntuları

Yontma Taş Aletler Orta Paleolitik Dönem (Mousterian Tip)

Neolitik Devir (Neolitik: Yeni taş ya da cilalı taş):

M.Ö. 9.000-5.500 yılları arasıdır. Artık insanoğlu çiftçilik yapmaya ve hayvan yetiştirmeye başlamıştır. Avrupa ikliminin düzelmesine rağmen, Asya'da çöl iklimi başlar. İnsanların yaşama sahası azalmakta olup, nehir kıyılarında yerleşme yerleri vardır. İş bölümü yerleşmiş olmamasına rağmen, birtakım zanaatlar meydana gelmiştir. Göçebe insan topluluklarının devamlı yerleşik hale gelmesiyle, üretici ekonomiye geçilmiştir.

Bu devirde, yeni taş tekniği ile birlikte uygarlık yönünden birtakım gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerle tarım ve hayvancılık geniş ölçüde öğrenilmiş, yerleşme yerleri olarak köy ve daha büyük köyler kurulmuş, çanak çömlek yapımı başlamıştır. Üretilebilecek bitkiler ve ehlileştirilebilecek hayvanlardan yiyecek temin edilmesi insanoğlunun gelişmesini gösterir.

M.Ö. 9000'lerde iklim ve diğer doğal şartların gelişmiş olması, Anadolu, Kuzey Mezopotamya, İran ve Filistin'in dağlık yerlerinde, tarıma uygun ve hayvanların kolay ehlileşebilecek olmasından ileri gelir. Tarım ve hayvancılık, insanların yerleşme yerini tespit etmesine sebep olmuştur. Bu toplu yaşayış, zamanla köyden kasabaya geçiş ve şehir kurma hevesi sağlamıştır. Filhakika, toplu halde bir arada yaşama arzusu, mülkiyet fikrini doğurmuştur. Bereketli toprağa ve hayvanlara sahip olma bazı sürtüşmelere, birtakım hukuki kaidelerin çıkmasına sebep olmuştur. Bu kaideleri koruyucu yollar aranmış, din ve politika gibi unsurlar halka aşılanmıştır.

* * *

Neolitik Devir'de, bir önemli olay da insanın yaptığı aletten başka, kilin pişirilmesinin bulunuşudur. Bu da sıvı maddelerin saklanma ihtiyacından doğmuştur. Çanak çömlek yapımında kullanılan kil, taş ve tahtadan sonra en eski endüstri hammaddesidir.

Ön Asya Neolitik'i olan Türkiye, Suriye, İran, Irak ve Mezopotamya, bu kültürün menşeini teşkil eder. Mezopotamya'da Sümer kültürü, Neolitik üzerine kurulmuştur. M.Ö. 3200'den sonraki Sümer uygarlığı, önceki Neolotik kültürün devamıdır.

Bu kültürün sınırları her yerde, aynı zamanda son bulmamıştır. Akdeniz'de M.Ö. 2500-2000 yıllarına kadar gelir. Avrupa'da Neolitik, M.Ö. 1500 yıllarına kadar devam eder.

Anadolu yaylası, bitki ve hayvan türlerinin zengin, su ve iklim şartlarının elverişli olması dolayısı ile Neolitik kültürlerin ortaya çıkmasına sebeptir. Buranın Neolitik yerleşme yerleri, Mezopotamya ve Filistin'deki yerlerden farklıdır. Son 15 yıldır yapılan kazılar, Anadolu Neolitik'ini zenginleştirmiştir.

Hacılar:

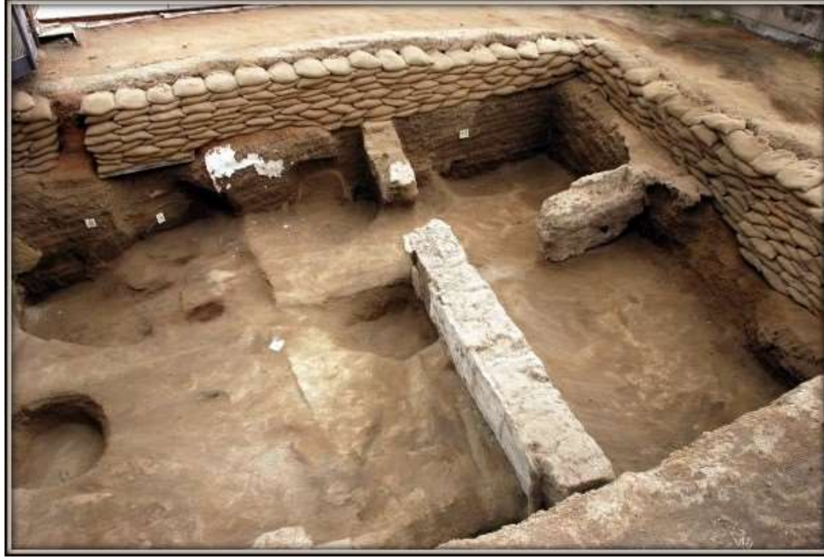

Hacılar Höyük'te Üstünde İşaret Dili İzleri Olan 5 Bin Yıllık Mühür Bulundu.

Burdur'un 35 km. batısında, alçak bir höyüktür. İngiliz arkeoloğu **James Mellaart,** 1957-1960 arasında kazı yapmış, 16 yapı katı bulmuştur. En alt 7 yapı katı, Anadolu'nun en eski Neolitik Devri'ni gösterir. Henüz seramiğin tanınmadığı bu tabakada, ev mimarisi kerpiçten olup, taş inşaata rastlanılmaz.

Ev duvarları 80 cm. kalınlığında olup, üzerinde bir sıva tabakası vardır. Evlerin kapı aralıklarının olmaması, evlere normal kapılardan girilmeyip, tavandaki deliklerden girildiğini göstermektedir. Buluntular fazla olmamasına rağmen, taş kaplar, taş aletler vardır. Evlerin avlularında kafataslarının düzenli bir şekilde muhafaza edilmesi, evin ölmüş atalarının ruhlarının, evi kötü ruhlardan koruduğunu ifade eder. Buna benzer bir âdet olan kafataslarının raf üzerinde sıralanmasını Filistin'de, Jericho'da görüyoruz. M.Ö. 7000 olarak tarihlenen bu kültür tabakasında, buranın terk edildiği ve M.Ö. 5000 yıllarında tekrar iskân edildiği anlaşılmaktadır.

Çatalhöyük:

Çatalhöyük (Konya)

Konya'ya bağlı, Çumra'nın 20 km. kuzeydoğusunda, İngiliz arkeoloğu **James Mellaart,** 1961-1965 yılları arasında, köyün yanındaki höyükte kazı yapmıştır. 17 m. yüksekliğinde olan bu höyükte 13 yapı katı açılmıştır; daha ana toprağa inilmemiştir. M.Ö. 5500-5700 yıllarına tarihlenir.

Çatalhöyük kültürü, gelişmiş bir şehir kültürüdür. Kerpiç evler birbirlerine bitişiktir. Kapı aralıkları yoktur. Hacılar'daki gibi eve yukarıdan giriliyordu. Basit planlı evlerin duvarları sıvalıdır; bazen de bu sıvaların üzerindeki freskler dinî fonksiyonları olduğunu anlatmaktadır. Fresklerin yanı sıra kabartmalar da bulunur. Fresk ve kabartmaların sık sık yenilendiğini ve uzun zaman kullanıldığını anlıyoruz. Çömlekçilik yeni başlamış, kil ve tahta kullanılmıştır. Çatalhöyük'ün en önemli buluntuları, şüphesiz 160 tane olan insan figürinleridir. Taş ve kilden yapılmış bu eserler, tanrı ve tanrıçaları tasvir ediyordu.

Çatalhöyük buluntularından bir insan figürini

Ayrıca, kilden yapılmış mühürler Anadolu'nun ilk mühürleridir; mülkiyet unsurunun mevcut olduğunu gösterir. Küçük buluntular arasında taştan yapılmış süs eşyası, ev eşyası, bıçaklar, oltalar üstün bir işçiliğe sahiptir.

M.Ö. 5700 yıllarında Çatalhöyük büyük bir felakete uğrar. Çatalhöyük insanlarının ne olduğu hakkında en ufak bir ize rastlanılmamıştır.

* * *

Neolitik'in son devresinde, M.Ö. 5600 yıllarında Hacılar'da gelişmiş bir kültüre rastlanılır. Fakat bunların Çatalhöyük sakinleri ile etnik ilgisi yoktur. Bu çağda Hacılar'da 4 yapı katı vardır. Bu yapıların farklı mimarisi görülür. Dikdörtgen planlı evlerin kapıları, ocak yerleri, fırın, duvarlarda ahşap dolaplar vardır. Artık seramik gelişmiş, boya ile bezenmiştir. 4. katta, kilden yapılmış tanrıça heykelcikleri görülmüştür.

Hacılar ve Çatalhöyük'ten başka, şimdilik Anadolu'da bilinen diğer Neolitik yerleşmelere Çukurova ve Amik ovasında rastlıyoruz. Bunlar, Hacılar ve Çatalhöyük kadar zengin değildir. Fakat Diyarbakır çevresindeki yerleşme yerleri, Kuzey Mezopotamya'nın çağdaş kültürlerine benzer. Anadolu Neolitik'i M.Ö. 5500 yıllarında sona erer.

Kalkolitik Devir (Maden-Taş Devri):

Kalkolitik Devir, M.Ö. 5500-3000 yılları arasında, taşın yanında madenin de kullanıldığı devirdir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda, az da olsa Neolitik Devir'de maden kullanıldığı anlaşılmıştır. Yapı şekilleri gelişmiş, müstahkem şehirler ortaya çıkmış, boyalı çanak çömlek sayı ve kalite bakımından artmıştır.

Bu devir iki bölüme ayrılmaktadır.

1) Erken Kalkolitik Devir:

Erken Kalkolitik Devir, M.Ö. 5500-4000 arasında Anadolu'da Neolitik yerleşmelerin görüldüğü yerlerdedir. Hacılar'da, Neolitik katın yangınla sona ermesinden sonra yeni bir yerleşmenin takibi görülür. Bu yerleşme de eskisinden pek farklı değildir. Mimari ve seramik alanında gelişmeler kaydedilmiştir. Yerleşmelerin etrafı sur duvarları ile çevrilmiştir.

Hacılar 2. ve 1. katlarından sur duvarları çıkartılmıştır. Seramikteki farklılık, bezeme şekillerinin değişik olmasıdır: Hacılar 2. ve 1. devirlerinin boyalı kapları, Ön Asya prehistorik seramiklerinin teknik ve estetik yönünden en mükemmel alanlarıdır.

Hacılar, Erken Kalkolitik Çağ'ın sonunda büyük bir felaketle yok olmuştur; kuzeyden gelen barbar kavimler istila etmişlerdir.

Konya ovasındaki Çatalhöyük ile Karaman dolaylarındaki Can Hasan diğer önemli merkezlerdir. Buralarda da yapı teknikleri ve boyalı seramikte önemli gelişmeler vardır. Toroslar'ın güneyinde Çukurova ve Amik ovasında Ön Asya Neolitik'i olan Türkiye, Suriye, İran, Irak ve Mezopotamya bu kültürün menşeini teşkil eder. Mezopotamya'da Sümer kültürü Neolitik üzerine kurulmuştur. M.Ö. 3200'den sonra Sümer uygarlığı, önceki Neolotik kültürün devamıdır. Bazı istasyonlarda, Anadolu'nun etkileri yanında Kuzey Mezopotamya'nın da izleri görülmektedir. Mersin yakınlarındaki Soğuksu Tepe, Tarsus yakınlarındaki Gözlü Kule höyüğü, İslahiye ovasındaki tek tük buluntular, daha çok Anadolu özelliklerinin etkisindedir.

2) Geç Kalkolitik Devir:

M.Ö. 4000-8000 yıllarını kapsar. Neolitik'ten beri gelişen Anadolu kültürleri, 4000 yıllarında daha basit kültürlere kavuşmuştur. Yeni kavimler kuzeyden gelmiş, eski yerleşme yerlerini yıkmış, yeni yerleşme yerleri kurmuşlardır. Bu yeni kültür merkezleri, Denizli-Çivril yakınlarındaki Beyce Sultan, Çorum dolaylarındaki Büyük Güllücük, Alişar ve diğerleridir.

Can Hasan buluntularından bir çömlek

Alişar III buluntusu bir çömlek

Geç Kalkolitik'in en belirgin özelliği siyahımsı seramik türüdür. Bu cins seramiklere, İstanbul Kadıköy'deki Fikirtepe'de 1952'de yapılan kazılarda rastlanmıştır. Bazen siyah boyalı seramiklerin, üzerindeki beyaz boya ile tezyin edilmiş olması, seramik sanatında evrim teşkil eder.

Taş temelli kerpiç duvarlı evlerde, duvar sıvalarına ve fresklere rastlanmaz. Ölü gömme âdetinde de değişiklik görülür; şehir içine mezar ya da şehir dışında nekropol yapılmış olması, ölü gömme bakımından yenilik teşkil eder. Natüralist insan tasvirleri yerine, basit ve şematize edilmiş insan figürleri ve idoller plastik sanatı canlandırır.

Doğu Anadolu Geç Kalkolitik yerleşme yerleri, Erzurum civarında Karaz, Pulur ve Güzelova höyüklerindeki kazılarda bulunmuştur. Orta ve Batı Anadolu'nun aynı çağdaki yerleşme yerlerinden çok farklıdır. Burası daha çok, İran'ın batı bölgesindeki kültürleriyle ilgilidir. Keza Güney Anadolu'daki Çukurova, Amik**,** İslahiye yöresindeki yerleşme yerlerinde Mezopotamya etkilerinin arttığını, Anadolu etkilerinin azaldıklarını görüyoruz. Filhakika, Mezopotamya'daki El-Ubeid Geç Kalkolitik kültürünün geniş bir yayılma alanı olduğunu anlıyoruz.

Son yılların önemli kazı yerlerinden Gediklihöyük ve Tilmen Höyük (Gaziantep) Geç Kalkolitik tabakalarında da Mezopotamya etkileri bulmaktayız.

M.Ö. 3000 yıllarında Geç Kalkolitik kültürün sona ermesi ile **Bronz Devri** başlar. Ancak bu devirde yazının bulunuşu ile ***"tarih öncesi"*** sona ermiş bulunur.

Anadolu'da Paleolitik Çağ'da yapılmış çeşitli taş aletler. Bu araçlar Mezolitik Çağ ve onu izleyen Neolitik'e doğru daha kullanışlı biçimlerde üretilmiştir.

Anadolu’nun Bronz Çağı I

Tarih Öncesi Çağlar

Tarih öncesi çağlar diye bilinen **Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik** devirlerin insanları, yaşayışlarındaki gelişmelerin sonucu olarak maden işlemesini öğrenmiştir.

Paleolitik Çağ’da *(Eski Taş, M.Ö. 60.000 – M.Ö. 10.000)* yontularak yapılan taş aletlere **Mezolitik Çağ**’da *(Orta Taş, M.Ö. 10000 – M.Ö. 3500)* daha itina gösterilmiş olması sonucunda vurma yüzeyinin düzeltilerek cilalanması, bunların yanı sıra ekonomik ve sosyal gelişmelerin, taş aletlerin çoğalması ve çeşitlenmesi, çömlekçi çarkının bulunması, toprak çanakların yapılması, insanları **Neolitik Çağ**’a *(Cilalı Taş, M.Ö. 3500 – M.Ö. 2500)* götürmüştür.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, insanlar da kendi kendilerini anlatabilme zorunluluğu duymuş; önceleri mağara duvarlarına yapılan resim ve taş idollerle anlatış şekli yüzyıllar boyunca süregelmiş, daha sonraları birtakım işaretlerle yazıya çevrilmiştir.

Ön Asya uluslarının yazıyı kullanmalarıyla tarihi çağlara geçtikleri görülür. Ancak bütün bu uluslar, değişik zamanlarda, değişik olaylarda yazıyı kullanmıştır. En eski yazılı kaynakları, az ve oldukça eksik olduğundan, kesinlikle tarihlendirmek olanaksızdır.

Mısır’da en eski yazılara M.Ö. 3000 başlarında, Eski İmparatorluk dönemindeki 1. Sülâle zamanında rastlanır. Anadolu’da ise II. bin başlarında yazılı metinler ortaya çıkmıştır. Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları, bu topraklarda yaşayan insanların otokton ürünleridir. Anadolu’ya gelen kavimler kendi özelliklerini Anadolu uygarlığı içinde eritmiş; Anadolu’da yaşayan ulusların tarihine girmişlerdir.

Mezopotamya’da, Sümer uygarlığı Neolitik kültür üzerine kurulmuştur. Keza Mısır’ın yüksek uygarlığı, buradaki Neolitik kültürün işlenmesi sonucudur.

Neolitik kültürün gelişmesi her yerde değişik zamanlarda oluşmuştur. Neolitik kültürün bitimi ise Asya’da M.Ö. 3000, Akdeniz ülkelerinde M.Ö. 2500 – 2000, Avrupa’da M.Ö. 1500 civarıdır.

Anadolu’da, M.Ö. III. binden itibaren kavimler kaynaşması olduğunu tarihi kalıntılardan anlıyoruz. Ancak bu kavimler, belirli yollardan geçerek Anadolu’nun bazı bölgelerine girmiştir. Anadolu’nun doğal durumu denizden, kuzey ve güneyden yabancı kavimlerin gelmesini önler. Ancak, batıdan ve boğazlardan gelen göçler engellenememiştir.

Anadolu’nun merkezine inen en önemli geçit kuzeyden Ilgaz ve Zigana geçitleri, doğudan Kayseri-Malatya geçidinin yanı sıra, en önemlisi Toroslar’da Gülek Boğazı’ndan Amanos Ovası’na inen yoldur. Batıda, kuzeybatıda ve doğudaki komşular, bu kavimlerin daha da gelişmesini önlemiştir.

Anadolu’nun eski çağlardan beri toprağının bereketli olması, hububat ambarı olarak Ön Asya’da tanınması, zengin maden yataklarının -özellikle bakır, gümüş ve demirin- Toros dağları boyunca uzanması, hayvancılığa verilen önem (eski kaynaklara göre Pers İmparatorluğu’nun at ihtiyacı tamamen Anadolu’dan karşılanıyordu) Anadolu yarımadasını oldukça ilginç göstermiştir.

Bronz Çağı (Kalkolitik Çağ) bundan yaklaşık olarak 6.000 yıl evvel yani M.Ö 5000-3000 yılları arasında şekillenmiştir.

Kalkolitik Çağ Kültürleri

Anadolu'nun tarih öncesi kültürleri Ön Asya kültürleri ile farklı zamanlarda gelişmiştir. Aslında, Anadolu'da Neolitik Çağ'ın, Hacılar ve Çatalhöyük buluntuları göz önüne alınarak M.Ö. 5500 yıllarında sona erdiği anlaşılmıştır. Bundan sonra M.Ö. 5500 – 3000 yılları arasında Kalkolitik Çağ kültürleri görülür.

Önceleri Hacılar (Burdur), Çatalhöyük (Konya), Can Hasan (Karaman), Çukurova, Amik ovasındaki istasyonlar, Soğuksutepe (Mersin), Gözlükule (Tarsus) ile başlayan Kalkolitik Çağ kültürleri, sonraları Beyce Sultan (Denizli-Çivril), Büyük Güllücek ve Alişar (Çorum), Fikirtepe (İstanbul), Karaz, Pulur, Güzel Ova (Erzurum), Gedikli ve Tilmen (İslahiye) kültür merkezlerinde gelişmiştir.

Anadolu'nun Tarih Sonrası Kültürleri

Anadolu'nun tarih sonrası kültürleri M.Ö. 3000'lerde başlar. Bu başlangıç, Anadolu'nun Bronz Çağı'na girişidir. M.Ö. 1200'lü yıllara kadar devam eden Bronz Çağı Anadolu'da yeni bir çığır açmış, yeni uygarlıklara sahne olmuştur. Anadolu'nun Bronz Çağı, eldeki buluntulara göre tarihlendirilirse, İlk Bronz (M.Ö. 2800 – 1950), Orta Bronz (M.Ö. 1950 – 1400) ve Son Bronz (M.Ö. 1400 – 1200) olarak bölümlenir.

İlk Bronz Çağı, Anadolu'da yazının olmaması nedeniyle ancak eldeki buluntularla değerlendirilebilir. Batı'da, İlk Bronz Çağı'nın en önemli şehri olan **Truva** kurulmuştur. Bu şehri kuran insanların nereden geldikleri bilinmez; bir hükümdarın idaresinde yaşadıkları anlaşılıyor. Truva şehrinin en alt katlarında bronz silah ve aletlere rastlanılmıştır ki, bunlar Anadolu'nun ilk bronz eserleridir. Truva I şehrinin yakınlarındaki Beşiktepe ve Kumtepe buluntuları, İlk Bronz Çağı'ndan önceye tarihlendirilebilir. Yalnız, Kumtepe'nin son devir buluntuları (Kumtepe C katı) Truva I buluntularına benzerlik gösterir.

* * *

Truva I uygarlığı, güneyde Menderes Ovası'na kadar yayılmıştır ve batıdaki Ege adalarına geçmiştir. Başlıca Truva I buluntuları şunlardır: Rumeli'de Karaağaç Tepe (Gelibolu'da Protesilaos tümülüsü), Dikilitaş, Olynthos (Halkidikya yarımadasında), Anadolu'da Höyücek (İzmir yakınlarında), Dağlar Tepesi (Çandarlı yakınlarında), Bayraklı (İzmir), Ege adalarında Chios (Sakız), Samos (Sisam), Thermi (Lesbos-Midilli), Poliochni (Lemnos-Limni).

İç Batı Anadolu'da, İlk Bronz Çağı'nın en önemli merkezi **Yortan**'dır *(Balıkesir)*. Truva I kültürü Yortan kültürünü etkilemek istemişse de başaramamıştır. Truva I kültürü sahil kültürüdür ve Yunanistan, Adalar ve Mısır'la temas halindedir; Yortan kültürü ise kara kültürüdür.

Truva I şehri, bir savaş ya da bir zelzele tahribatı ile son bulmuştur. M.Ö. 2500 yıllarında Truva I surları tahrip olduğundan, yaşayan insanların şehri terk ettikleri anlaşılır. Truva I ile Truva II katları arasında kalın moloz yığını ve 25 cm'lik toprak tabakası, bu geçişin uzun zaman sürdüğünü gösterir. Bu arada, Truva II şehrinin yapılışının uzun sürdüğü, hükümdarın ve ulusun dışarıda yaşadığı anlaşılmıştır.

Truva II şehri (M.Ö. 2500 – M.Ö. 2200) zamanında şehir genişletilmiş, eski yapıların yerine yenileri yapılmıştır. Truva II sonlarında ***çömlekçi çarkı*** Anadolu'ya, Mezopotamya'dan Suriye yoluyla gelmiş, Anadolu çömlekçiliğinin gelişmesine sebep olmuştur.

Anadolu'daki İlk Bronz Çağı'n en önemli madeni buluntularına Truva II'de rastlanılmıştır. Ancak, bu buluntuların çoğunun Truva II'nin sonundaki yangında tahrip olduğu görülmüştür. Bununla beraber, eldeki parçalardan, daha önceleri Yunanistan'da İlk Hellas (M.Ö. 3000 – M.Ö. 2000) başlarında yapılan toprak kapların benzerlerinin altın kaplar olarak yapıldığı anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra altın bilezikler ile küpelere, perçin ve lehimli olarak rastlanmıştır. Buluntular arasında bulunan burmalı küpeler ise gravülasyon tekniğindedir.

Gravülasyon tekniği sonraları Mısır'da, Orta İmparatorluk devrinde (M.Ö. 2160 – 1750) uygulanmıştır. Buluntular arasında altın diademler, pandantifler, ufak halkalar, altın fibulalar, omphalos tipinde gümüş kaplar, Yunanistan'daki İlk Hellas kültürünün sonunda rastlanan toprak kaplar vardır. Gümüş kaplar dövme tekniğindedir; perçem ve lehim Anadolu'da Truva II kültüründe ortaya çıkar. Truva II kültürü doğu ve batıyla temas etmesine rağmen, fazla etkili olamamıştır.

Truva II de bulunmuş süs eşyaları. İstanbul Arkeoloji Müzesi

Truva II, IV ve V şehirleri önemsiz köy yerleşmeleridir.

*   *   *

İlk Bronz Çağı'nda, Batı Anadolu ile İç Anadolu'nun birbirleriyle yakın ilişkisi olduğunu eldeki buluntulardan değerlendiriyoruz. **Horoztepe**'de *(Tokat-Erbaa)* bulunmuş çocuğunu emziren bronz kadın heykelciği ile **Hasanoğlan** *(Ankara)* altın heykelciği batıdaki örneklerine benzer.

Bu çağda geliştiği görülen Anadolu'nun **Magna-Mater *(Ana Tanrıça)*** fikrinin yayıldığı görülüyor. İç Anadolu'nun Mezopotamya ile olan ilişkilerinin yanı sıra İç Anadolu, Batı Anadolu, Güney Anadolu ve Kuzey Suriye ile o kadar çok bağıntı kurmuştur ki, bunlar Orta Bronz devrini kaplayan Hitit uygarlığının hazırlayıcısı olmuştur.

İlk Bronz Çağı'nın Anadolu'daki en zengin buluntu yeri **Alişar** *(Yozgat, Sorgun)* höyüğündedir. Bu höyükteki yerleşme yeri M.Ö. IV. bin yani Kalkolitik devire kadar iner. İlk Bronz Çağı'ndan önceki yerleşme yeri Alişar höyüğünün esas çekirdeğidir. M.Ö. III. binde bu höyükte bir şehir kurulmuştur. Bu şehir **Alişar I** olarak bilinir (M.Ö. 3000 – 2000). Bugün Alişar I surlarına ait hiçbir iz yoksa da, muhakkak bir surla tahkim olduğu anlaşılıyor.

Alişar I buluntuları arasında elle yapılmış çömlekler (bunlar kırmızı astarla perdahlanmış), iki kulplu taslar, üst tabakalarda bulunan ***depas çömlekleri***, Truva I-II-III ve IV buluntularına benzer. Seramik buluntuların yanı sıra serpentin, diorit taşlarından idoller ve çeşitli baskı mühürleri vardır. Bu mühürlerden biri yuvarlak olup, Mezopotamya'nın ***Djemdet Nasr*** kültürüne benzer. Çok sayıda taş aletlerin yanı sıra, bronzdan yapılmış silahlara az sayıda rastlanmıştır.

Depas çömlekleri şarap üretimiyle birlikte ortaya çıkmıştır.
"Depas Amphikypelon" iki kulplu bir tür antik içki kabıdır.

M.Ö. II. bin başlarında, **Alişar II** katı gelir. Hititlerin **Ankuwa** şehri burasıdır; şehri çevreleyen kuvvetli bir tahkimat sistemi yapmışlardır.

Alişar II kültürü bütün Kızılırmak yöresine yayılmıştır. **Alacahöyük** *(Çorum)* ve **Horoztepe** *(Tokat-Erbaa)* mezarlarında, ölü hediyelerinin arasında bulunmuş kırmızı ya da açık zemin üzerine koyu renkte geometrik bezemeli, gaga ağızlı pişmiş toprak çömleklerinin yanı sıra, bronz ve altın kadın heykelcikleri, bronz güneş kursları, bronz boğa ve geyik heykelciklerinin üzerinde altın kakmayla bezenmiş altın, gümüş, bronz kaplar, kadehler, kadın süs eşyaları ve silahlar İlk Bronz Çağı'nın en önemli buluntularıdır.

Alacahöyük mezarlarından çıkan uzun altın kılıcın benzerine Mezopotamya'da rastlanmıştır. Kayseri'nin güneyindeki **Kültepe** yerleşme yerinin en eski buluntuları İlk Bronz Çağı'nın sonlarına rastlar (M.Ö. 2200 – 2000). Burada çömlekçi çarkı kullanılmaya başlanmış, monokrom renkteki (tek renkli) seramiklerin yanı sıra, hendesi bezemelerle süslü polykrom (çok renkli) seramikler de yapılmıştır.

Sonradan Alişar III katında ilk defa rastlanan bu tip seramiklerin çıkış yeri Kültepe'dir. Geometrik motiflerin yanı sıra ilk defa uygulanan çengel motifleri burada gelişmiştir. Keza İlk Bronz Devri'nin sonlarına rastlayan **Kültepe'**nin en eski katlarında çıkan alabaster (su mermeri) heykelcikler, kutsal alanlarda ve mezarlarda görülmüştür. Bu heykelcikler 1, 2 ve 3 başlı olup, bereket sembolüdür.

Kültepe Kaniş kazısı buluntuları

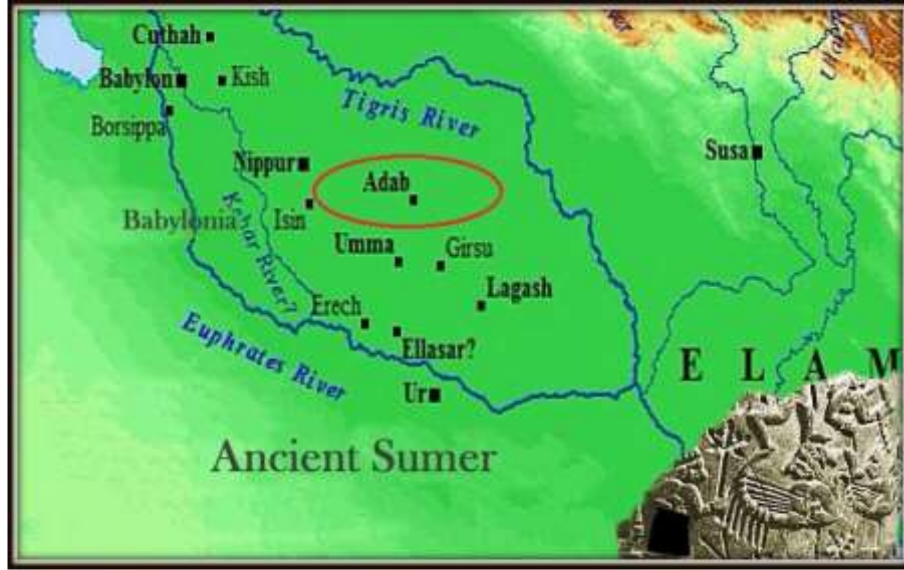
Kaynak: https://semrabayraktar.blogspot.com.tr/2013/07/kultepe-kanis-kazilari.html

Alişar I kültürünün yayıldığı Orta Anadolu Kızılırmak bölgesindeki yerleşimler şunlardır: Ankara'da Hasanoğlan, Karaoğlan, Etiyokuşu, Ahlatlıbel, Polatlı'da Gordiom, Sungurlu'da Boğazköy, Alacahöyük, Ortahöyük, Kırşehir'de Hashöyük, Polatlı'da Karayavşan, Amasya'da Mahmatlar, Emirdağ (Afyon), Oymaağaç (Merzifon), Karaz (Erzurum), Hashöyük (Kırşehir), Beycesultan (Denizli-Çivril), Pazarlı, Isıköy (Zile), Maşat, Nefezköy (Kuzey Kızılırmak), Maltepe (Sivas), Gemerek, Zerezek, Fıraktin (Seyhan bölgesinin kuzeyinde), Elbistan Ovası, Kangal, Sincanhöyük, Beypazarı, Bitik, Karadeniz'de Dündar Tepe, Tekkeköy, Kaledoruğu, Sivas Bayburt arasında Pılırhöyük… Bütün bu buluntu yerleri, Orta Anadolu'nun M.Ö. II. binden itibaren gelişen Mezopotamya ile Ege Denizi'ni bağlayan büyük ticaretinin hazırlayıcısı olmuş, sonraki çağlarda görülecek olan doğu-batı ilişkisine temel olmuşlardır.

* * *

M.Ö. 3000 – 2000 yılları arasında Anadolu'da yaşayanların kim olduğu ve kullandıkları diller hakkında bilgilerimiz çok kısıtlıdır. M.Ö. 2000'den önce Anadolu'da yazı olmadığı için, Mezopotamya kaynaklarından edindiğimiz bilgiler biraz ışık tutar.

Mezopotamya kaynaklarında, Akdeniz'e «***Yukarı Deniz***», Akdeniz ülkelerine «***Yukarı Ülkeler***», Basra Körfezi'ne «***Aşağı Deniz***», Basra Körfezi kıyılarındaki ülkelere «***Aşağı Ülkeler***» denir. Yine aynı kaynaklarda, bol miktarda çıkan gümüş madeninden dolayı Toros Dağları'na «***Gümüş Dağlar***», sedir ağaçlarından dolayı Amanos Dağları'na «***Sedr Dağları***» denir.

Eski Sümer'de Adab Kenti

En eski vesika olarak, **Adab Kralı Lugal-anne-mundu** (takriben M.Ö. 2500) Sedr Dağları'ndaki ülkelerin **Elam, Marhasi, Kutium, Subir, Amurru** ve **Sutium**'un kendisine bağlı olduğunu bildirir. Tahminen M.Ö. 2400'lü yıllara ait bir başka vesikada, **Uruk Kralı Lugal-zagge-si'**nin, Aşağı Deniz'den Yukarı Deniz'e kadar bütün yolları **Tanrı Enlil**'in kendisine açtığını söyler.

Adab Kralı Lugal-anne-mundu

Yine aynı çağa ait, (takriben M.Ö. 2400'lü yıllar) **Akkad** hanedanının büyük krallarına ait üç yazılı vesika vardır. Bunlardan birinde, **Kral Sarrumkenum** Tuttul'da (Hit şehri), Tanrı Dağan'ı tebcil ettiğini, karşılığında Tanrı Dağan'ın ona Yukarı Ülke'yi, Mari, Jarmouth, Ebla'yı, Sedr Dağları'ndan Gümüş Dağları'na kadar uzanan bölgeyi verdiğini yazar.

En eski belglerden Adab tableti…

İkinci vesikada ise, **Kral Sargon**'un hükümdarlığının 11. yılında güneşin battığı yerden (Fırat'ın kuzeyindeki Yukarı Ülke) **Subartu** (Güneydoğu Anadolu) ülkesine kadar olan alanı fethettiğini yazar.

Üçüncü vesikada, **Kral Sargon**'un 3. hükümdarlık yılında yaptığı Anadolu seferinin öyküsü anlatılır. ***«Kral'ın Savaşı»'***ndan bahseden bu yazılı parçanın elde kalan kısmından anlaşılacağı gibi, **Brusahanda** (Kapadokya metinlerinde geçen Burushtum ve Hitit metinlerindeki Burushanda/Barsuhanda) şehrinin tüccarlarının **Akkad Kralı Nur-Dagal**'dan askerî yardım istediğini, kendilerinin asla savaşçı olmadığını, ancak bu tüccarların rahatça ticaret yapabilmeleri için geldiğini yazar. Bu şehir Tuz Gölü civarındadır.

Akkad Kralı Naram-Sin'in "Zafer Steli".

Akkad Kralı Naramsin (M.Ö. 2400) yazısında, Anadolu ile Mezopotamya'nın yakın ilişkileri görülür. Naramsin, Subartu'yu, Yukarı Ülkeler'i, Yukarı Deniz'e kadar olan alanı hâkimiyeti altına almıştır. Naramsin, kendisinden önceki kralların gitmediği yoldan Talkad şehrine gittiğini, tanrıların ona yol açtığını, Subartu prenslerinin ve yayladaki derebeylerin ona hediyeler sunduğunu yazar.

Naramsin kitabesindeki Talkadum şehri, Kültepe metinlerinde Talhad olarak geçer. Bu şehrin Tuz Gölü civarındaki Vahşuşana şehrinin hemen yakınında olduğu belirtilmektedir. Başka bir metinde Talhad, Nennaşa şehrinin yakınındadır.

Bunlardan başka Akkad Kralı Naramsin'in üç metni daha vardır. Bunlardan Ninnova'da bulunan Akkadça metinde, Naramsin'in Amanos Dağları'na (Sedr) kadar olan ülkelerdeki idareyi ele aldığı yazılıdır. Ur'da bulunmuş ikinci Akkadça metinde ise, Naramsin'in 17 kralla yaptığı koalisyondan bahsedilir. Bu krallar arasında Burusahanda kralı da vardır. Bu tablet, Naramsin'in Orta Anadolu'ya kadar geldiğini belgeler. Boğazköy'de bulunmuş olan bir tablet -ki çok sonra yazıldığı Hititçe metinden anlaşılıyor- Naramsin'in 17 krala karşı kazandığı zaferi anlatır. Bu krallar Hatti, Kaneş, Amurru, Sedr Dağları'ndaki Armanu ve Kursaura şehirlerinin krallarıdır. Naramsin'in Anadolu'ya gelip bu krallarla savaştığı anlaşılıyor.

Kitabelerin yanı sıra, Naramsin'in Anadolu'daki kalıntıları arasında, Diyarbakır'da Pir Hüseyin'de bulunmuş bir zafer steli ve Urfa yollarında Naramsin'e ait bir kale yer almaktadır.

*** * ***

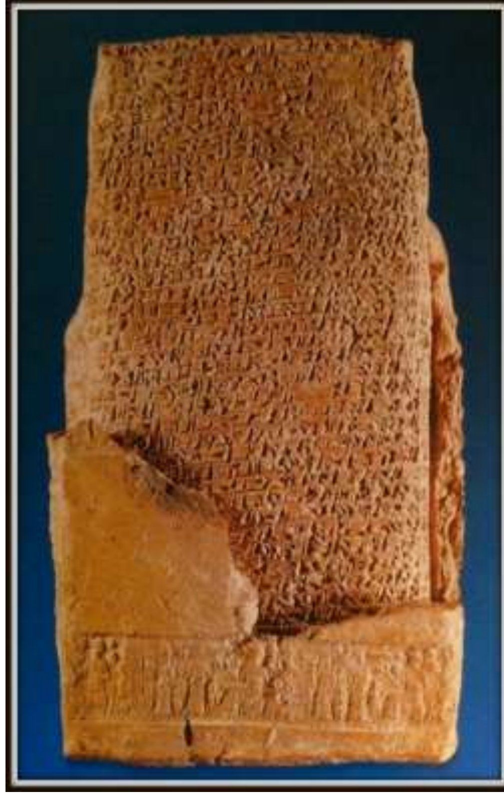
Mezopotamya'nın Rönesans'ını yaratan **Ur III** hanedanlığı ile **Lagaş II** hanedanlığı, zamanında Anadolu'yu oldukça etkilemiştir (M.Ö. 2124 – 1950). **Lagaş Kralı Gudea** zamanına ait yazılı metinlerde, Yukarı Deniz ile Aşağı Deniz arasında kalan bölgede ticaret oldukça geliştiğinden, Amanos Dağları'ndan sedir ağacının Aşağı Ülkeler'e ithal edildiğinden bahsedilir. **Gudea** heykelinin üzerindeki yazıda Ursu Dağı'ndan kereste, Hahhum Dağı'ndan altın geldiği okunur. Ursu ve Hahhum Dağları Yukarı Ülke'de, Amanos Dağı ise bugünkü Malatya'nın kuzeydoğusundadır. Hahhum Dağı Hitit metinlerinde "***Hakka***" olarak geçer.

Lagaş Kralı Gudea

İlk Bronz Çağı'na ait (M.Ö. III-II. yüzyıl) Anadolu'da yazılı belge olmamasına rağmen, arkeolojik ve filolojik araştırmalar bu çağda Anadolu'da yaşayanlar ve dilleri hakkında az da olsa bilgi vermektedir. Boğazköy arşivlerindeki tabletlerden, 70 yılı aşan bir araştırma sonucu bu bilgiye varılmıştır:

1. **Protohititler (eski Doğu Anadolu ulusu), Hattiler**
2. **Anadolu dilleri: Pala, Luvi (birçok diyalektleri olması muhtemel), Hitit**
3. **Mezopotamya ve Suriye'den gelen kavimin kullandığı dil: Hurri**

Bir Boğazköy tableti: Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na (MÖ 1950-1750) ait, pişmiş topraktan yapılma zarflı tablet, Kültepe'de bulunmuştur ve M.Ö. 19. yüzyıla tarihlenmektedir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara.

1. **Protohititler:**

Hattiler, Orta Anadolu'da dar bir bölgede İlk Bronz Çağı'nda yaşayan ulustur. Hattilerin kullandığı Hatticenin Hititçe ile aynı olduğu zannediliyordu. Ancak son yıllardaki kazılarda bulunan tabletlerde Hattilerle Hititlerin farklı kavimler oldukları anlaşılmıştır.

Orta Anadolu'da II. binden sonra, Hattice yerini Hititçeye bırakmıştır. Ancak Hititler Hatti diline kutsal dil olarak hürmet etmiş, Hitit rahiplerinin dini törenlerde kullandıkları ağır cümleler, Hitit panteonundaki diyaloglar Hattice olarak kullanılmıştır.

Anadolu'nun yüksek yaylasında, kuzeydeki Pontos Dağları ile güneydeki Toros Dağları arasında; batıda Hallys (Kızılırmak), doğuda Tegarama (Gürün) arasındaki kalan yerde Hattice konuşulurdu. Bazı şehir isimlerinden Nerik (Amasya-Samsun arasında), Hakpis (Amasya yakınlarında), Kaneş (Kültepe), Salatuwar, Thurhumit (Merzifon), Hattuşaş *(Boğazköy)* Anadolu asıllıdır. Burshuhandaş ve Kuburnat şehir isimleri de Hatticedir.

Demek ki M.Ö. II. binde gelen Hititler, M.Ö. III. bindeki Hatti uygarlığının üzerine oturmuştur.

2. Anadolu Dilleri:

Pala dili, Anadolu asıllı dillerden biridir. Hititler Palaumnili (Pala insanı) dedikleri için literatürde Pala dili olarak geçer. Pala yurdu, Tanrı Zibarwa kültürünün bulunduğu yerdir. Bu ülke, Hattilerin ve komşusu Luwigaların sınırladığı bir krallıktır. Bu yurt, kuzeyde Ilgaz Dağları'nın eteklerindeki Paflagonya ülkesidir. İndo-Germen diller grubuna girer.

Luwi dili, Güneybatı Anadolu'da Arzawa (Batı Toros Dağları) ile Kizzuwatna (Doğu Toros Dağları) arasındaki bölgede kullanılmıştır. Birçok diyalekti olduğu anlaşılıyor. İndo-Germen grubundan olup, Hitit ve Pala dilleriyle akrabadır.

Hitit dili, İndo-Germen dillerinin en zenginidir. Hititler kendilerinin Neşa ülkesi yurttaşı olduğunu ileri sürdüğünden, yazılı kaynaklarda Hititçe, **Neşaca** olarak geçer. Hatta filolojik araştırmalar sonucu Hititçeden ayrı bir dil olduğu zannedilmişti. Hititçe ya da Neşaca, gramer ve dil yönünden İndo-Germen köklüdür. Bu dilin konuşulduğu alan, merkez Hattuşaş olmak üzere kuzeyde Pala, güneyde Kilikya, Likya ve Karya bölgeleri ile Luvilere komşu olmak üzere yayılmıştır. M.Ö. 1500 – 1200 yıllarında yazılmış tabletlerde Hititçenin en iyi örneklerini buluruz.

Hititlerin daha önce nerede olduğu bilinmiyordu. Halbuki Kızılırmak yöresinde Doğu Anadolu kültürüne sahipti; bu da Hatti kültürüdür. Batı Anadolu kültürü ise M.Ö. III. binden itibaren Truva'nın önderliği ile gelişmekteydi. Doğuda ise Luwilerin varlığını filolojik araştırmalardan çıkartıyoruz. Luwi dilinde kullanılan ***ss, nt, nd'***li son eklerin Anadolu'nun kendine has özelliği olduğunu biliyoruz.

Truva I, II ve Yortan seramiklerinin yanında ***nd, nt, ss'li*** son ekler Anadolu Bronz Çağı'nın en önemli belgeleridir. Gerçekten otokton bir ürün olan bu özellikler, M.Ö. III. bin sonlarında, Batı Anadolu'dan, adalar yolu ile Yunanistan'a geçerek erken Hellas (M.Ö. 3000 – 2000) kültürünü etkilemiştir.

Hitit yazısı olan hiyeroglife ait en eski buluntular **Kültepe I B (Kaneş)** tabakasında çıkan M.Ö. 1800'lere ait bir "***pithos***"un üzerindeki yazıdır. Soloi'de bulunan mühürdeki yazı belki daha eskidir. **İsputahsu Mührü** ise Hitit kralı **Telepinuş** zamanına aittir (M.Ö. 1650). Bu buluntulardaki hiyeroglifler, Hitit çivi yazısı olup, idari özellik taşır. Bu hiyeroglif şekli, bütün Anadolu yaylasına yayılmıştır. Batıda Ege sahillerinden, güneyde Kilikya'ya, Akdeniz sahillerine kadar gider. M.Ö. 8. yüzyıla kadar bu çivi yazısı devam etmiştir. Bütün Hatti bölgesinde görülür.

Hitit hiyeroglifi Mısır hiyeroglifinden farklıdır; Luwi dilinde yazılan bu hiyeroglif gerek hurufat, gerekse cümle kuruluş bakımından hiçbir benzerlik taşımaz.

3. Mezopotamya ve Suriye'den gelen kavimin kullandığı dil: Hurri

Bir hiyeroglif yazısından çıkartılan ***Hurrili*** kelimesi, Hurri ulusunun kullandığı dili gösterir. Aynı hiyeroglifte, Hurrilerin yurdu olarak Mittanilerin yurdu gösterilir. Hitit krallarından **Şuppililuma**, yalnız Kuzey Mezopotamya'yı fethetmekle kalmamış, Kuzey Suriye'yi, Alalah ve Ugarit'i, Mittanilerin yurdunu almıştır.

Sonradan Assurluların Nairi ülkeleri dedikleri bu alanın kuzey yörelerine Urartular yerleşmiştir. Urartu dili geç bir Hurri diyalektidir.

Gılgamış Destanı'nın Boğazköy'de bulunmuş Hurrice metni, olasılıkla Hititçe metninden tercüme edilmiştir. Hurrilerin kültür ve ritüeli, Likya'da ve Kizzuwatna'da büyük önem taşır. Ayrıca Hititlerin parlak devrinde, Büyük Krallık zamanında, Hitit pantheonu (tanrılar dünyası) Hurri dini görüşleri üzerine kurulmuştur.

Hititlerin karanlık çağı olarak bilinen M.Ö. 1650 – 1450 yıllarında, Hurriler batıdan çekilip Kilikya'da Toros Dağı'nın eteklerinde yaşamış ve kültlerini de oraya götürmüşlerdir. Şuppiliuma hanedanı Hurrilerin etkileriyle kurulmuştur. Boğazköy tabletleri arasında, Hurrilerin en güzel diyalektlerinin Kuzey Mezopotamya'da olduğuna rastlanır. Bundan anlaşıldığına göre Hurri dili İndo-Germen, Semitik ve Hatti dillerinin karışımı bir dildir.

Anadolu'da Hititlerin kullandığı çivi yazının menşeini Mezopotamya'da aramak gereklidir. M.Ö. III. bin başlarında Sümerlerin piktografik (resim yazısı) işaretlerle gerekli olanları anlatmaya çalıştıklarını görüyoruz. Sosyal yaşamın gelişmesi, anlatılması gerekli olanların daha açıklık ve seçiklik kazanması, piktografik yazının birtakım basit şekillerle düzenlenmesi ihtiyacını doğurmuştur; birtakım harfleri gösteren bu işaretleri XIX. yüzyıl dil araştırıcıları çivi yazısı olarak nitelendirmiştir.

Çamurdan yapılmış kil üstüne, kamış saplarla yapılan bu figürler, çamur kuruduktan sonra ortaya çıkarak tablet şeklinde saklanabiliyordu. Daha sonraları taş, altın, gümüş, bronz gibi sert maddeler üzerine de yazılmıştı.

Sümerlerin kullandığı bu yazı şeklini M.Ö. 2360 – 2340 yılları arasında Akkadların, daha sonraları Elam, Assur, Babil ve Hurrilerin uyguladıklarını eldeki yazılı belgelerden anlıyoruz. Ancak, M.Ö. II. bin başlarında, Assur tüccarlarının Anadolu'ya bu yazıyı yaydıklarını ve bunun Hitit uygarlığını en güzel tanıtan araç olduğunu görüyoruz.

Ön Asya'da, M.Ö. VI. yüzyılda, Persler bu çivi yazısını daha kolay işaretlerle geliştirmiş, yüzyıllar boyunca devam ettirmişlerdir. En son olarak ise, M.Ö. I. yüzyılda Seleukoslar devrinde Babil'de astronomik metinlerin yazılışında kullanılmıştır. Çivi yazısının çözümü, zorlu bir çalışmanın başarısıdır. Orta Çağ İtalyan gezgini **Pietro della Valle**, anılarını kapsayan yazılarında çivi yazısından söz etmiştir. 1621 yılında, Persepolis şehri civarında rastladığı çivi yazılı kitabelerin resimlerini kitabında göstermiştir.

1765'te Persepolis'de, **C. Niebuhr,** Pietro della Valle'nin bahsettiği çivi yazılı kitabeyi incelemiş, bu kitabelere ait 42 işareti tespit etmiştir. Persepolis'deki çivi yazıları Ön Asya kültürü ile ilgilenen gezginlerin uğrak yeri olmuş, 1798'de **C. Tychsen**, 1802'de Danimarkalı **F. Münter** özellikle bu yazıları inceleyerek Pers krallarına ait üç çeşit yazı olduğu sonucuna varmışlardır. Bu yazılar; alfabe, hece, monogram şeklindedir. **Georg Friedrich Grotefend** ise, yazılardaki araştırmalar sonucu, bu üç çeşit yazının, üç ayrı dilde, soldan sağa yazıldıkları kanısına varmıştır.

Sonunda 1835'te, bir İngiliz subayı olan ve Sankritçeyi iyi bilen **H.C. Rowlinson**, Darius I'e ait olan bu yazıyı çözebilmiştir. Pers çivi yazısı diğer yazılara nispeten çok daha kolay olduğu için, Behistun'da (Kirmanşah) bulunmuş parçadan (Darius I'in çözülmüş kitabesi) hareket edilerek Babil, Elam ve Sümer yazıları da çözülmüştür.

1857'de, Londra Doğu Dilleri Cemiyeti yeni bulunmuş ve Asur Kralı **Tiglatpilezar I'**e ait (M.Ö. 1112 – 1074) yazılı kitabeyi **O. Rowlinson, E. Hincks, J. Oppert** ve **F. Talbot**'a ayrı ayrı tercüme ettirmiş, sonunda, bu dört tercümede de bir beraberlik görülünce, "***Asuroloji***" ilmi kurulmuştur.

Bronz Çağı'nın ilk devri M.Ö. 2800 – 1950 yıllarına kadar sürmüş, Orta Bronz Devri'ne girerken, Anadolu'da yaygın bir kaynaşma olduğu, büyük devletlerin kurulduğu görülmüştür.

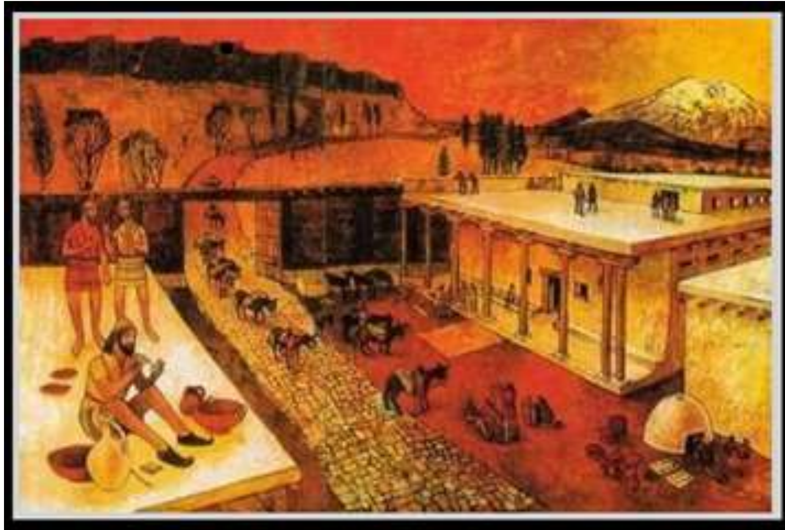
Anadolu’nun Bronz Çağı II

Aslanlı Kapı

Orta Bronz Çağı (MÖ. 1950-1400)

Daha ilk Bronz Çağı’nın sonlarında Mezopotamya’nın ticaret siteleri Anadolu’nun zenginliğini kavramış, Assur kervanları Mezopotamya’dan Anadolu’ya kumaş, parfüm, ziynet eşyası getirmiş, karşılığında bakır, gümüş, altın ve hububat almışlardır. Bu ticaret yaşamı içinde Assurlu tüccarlar, kendi yetenekleri içinde örgütlenerek “***Kharum***” denilen 9 büyük koloni kurmuştur. Bu 9 kolonide Kaneş Kharum’u *(Kayseri’nin 20 km. yakınındaki Kültepe)* merkez yaparak Anadolu ticaretine hâkim olmuşlardır.

Assur (Kayseri) Kültepe’deki Ticaret – Medeniyet Ufku

Assur ticaret kolonilerinin bulundukları şehirler şunlardır: Boğazköy ile Merzifon arasında Hattuş, Turhumit, Tuhpla, Zalpa ve Tawinia; Yukarı Kızılırmak ile Yukarı Fırat arasında Hahhum, Harana, Samuha, Timelkia, Luhuzatia, Tegarama; Orta ve Aşağı Kızılırmak bölgelerinde ise Burushanda, Salatuwar ve Nenaşşa…

Kaneş Kharum, Mezopotamya'daki Dicle Irmağı'nın suladığı Assur kenti ile bağlantı kurarak, onların önderliğinde, kervanların yol almalarını sağlamış, bulundukları kentlerin idari işlerine karışmaksızın Mezopotamya kültürünün yerleşmesine sebep olmuşlardır.

Assur ticaret kolonileri Anadolu'nun din, sanat ve sosyal hayatını etkilemiş, Mezopotamya'nın zengin şekilciliğini Anadolu'nun sonraki yüzyıllara kadar süren uygarlığıyla kaynaştırmıştır.

Bu çağın eserlerinde görülen yabancılık, arkeoloji literatüründe "***Kapadokya Eşyaları***" diye tanınan parçalarda izlenir. Kapadokya eşyalarının en önemli parçaları, kuşkusuz Kültepe kazılarında çıkartılan kil tabletlerdir. Bu tabletlerin en eskileri, İlk Bronz Çağı'nın sonlarına rastlayan vesikalardır.

Kral Erişum

III. Ur Sülâlesi'ne ait (M.Ö. 2124-2016) Sarrüm-Ken ve oğlu Puzur Assur'un mühür baskılarının yanı sıra, Sartüm-Kan'ın büyükbabası olan kral **Erişum**'un yazısı da bulunmuştur.

Kültepe tabletlerinden okunan Assurca parçalara bakılarak; aynı çağda Babil'de konuşulan dilden farklı bir dil konuşulduğu anlaşılmıştır. Kapadokya'daki Assurlu tüccarların yazışmalarında, daha klasik ve ağır kelimelerin tercih edildiği, daha eski Assur dilini yansıttığı görülmektedir. Yine aynı tabletlerden anlaşıldığına göre, Mezopotamya etkisi ile Anadolu'da dinî inançlarda büyük gelişmeler olmuş, Sümer pantheonuna (tanrılar grubu) benzer bir pantheon kurulmuş, Tanrıça İştar ile **Rüzgar Tanrısı Adad**'ın isimleri birçok tablette yer almıştır.

Assur ticaret kolonilerini kanıtlayan ikinci sıradaki belgeler de silindir mühürlerdir. Anadolu'nun damga mühürleri yanında Mezopotamya'nın silindir mühürleri Anadolu'ya girmiş, mühür sanatının en güzel örneklerini vermiştir. Anadolu'nun özgün mühür tipleri, damga mühürleridir. Anadolu mühür ustaları bunları, pişmiş toprak ve çeşitli cinsten taştan, yuvarlak, kare ve dörtgen kaideli, kemik saplı geometrik bezemeli olarak yapmıştır. Ayrıca üstü yuvarlak delikli mühürler de kullanılmıştır.

Bezemeler, daha sonraki çağlarda çoğalmış, X, +, 卍 **çengelli haç** gibi motifler gökyüzü dünyasının sembolleri olarak gösterilmiştir.

Damga mühürlerinin yanı sıra düğme mühürler de vardır. Düğme mühürler daha sonraları Hitit hiyeroglif yazısı şeklinde işaretlenmiştir.

Silindir Mühür

Assur ticaret kolonileri devrinin Anadolu seramik endüstrisini de etkilediğini görüyoruz. Çömlek şekilleri değişmemiş, monokrom, perdahlı, parlak astarlı çanakların yanı sıra çok renkli olanlardan, krem renkteki zemin üzerine kırmızı, kahverengi, siyah geometrik bezemeli kaplara da rastlanmıştır. Bazı çömleklerin üzerine, Mezopotamya etkisi ile kötü ruhları kaçırmak inancıyla plastik figürler eklenmiştir. Mezarlarda ise Hatti inancı devam etmiş, mevtanın yeniden dirilme olasılığı düşünülerek, yanına hediyeler bırakılmıştır.

Assur ticaret kolonilerinin Anadolu'da en parlak devirleri M.Ö. 1950-1750 yılları arasındadır. Özellikle **Büyük Hammurabi** (M.Ö. 1782-1750) zamanında Assurlu tüccarların Anadolu ticaretini ellerinde bulundurduğunu Boğazköy, (Hattuşaş), Kültepe (Kaneş Kharum) ve Alişar (Ankuwa) arşivlerinden öğreniyoruz. Boğazköy (Hattuşaş) ve Kültepe (Kaneş Kharum) kazılarında çıkan tabletler, Anadolu'da Assur ticaret kolonilerinin hegemonyasına son vermek isteyen Kral Anitta'dan bahseder.

Büyük Hammurabi

Kral Anitta’nın (M.Ö. 1800-1780), Anadolu’nun yerli dilini konuşan Hattilerin kralı mı, yoksa Anadolu’ya batıdan gelmiş Hint-Avrupa dilini konuşan Neşa (daha sonraları Hitit) kavminin kralı mı olduğu kesin olarak anlaşılamamıştır. Ancak, Büyük Hammurabi’nin ölümünden sonra Assurlu tüccarlar yavaş yavaş kaybolmuş, yerli halkla karışarak Mezopotamya ile ilgilerini kesmişlerdir.

* * *

Mukaddes Kitap Eski Ahit’in, Yeşu’nun kitabında (Bab 1, 3, 10, 11), Kenanlılar, Hivîler, Perizziler, Gargaşiler, Amoriler ve Yebusilerin yanı sıra **Heth Kavmi**’nin ismi de geçer.

Fırat nehrinin öbür tarafında yaşadığı söylenen Hethler, M.Ö. II. binde Anadolu’da devlet kuran Hititlerdir.

Yine Eski Ahit Tekvin’de (Bab 23) Hz. İbrahim, Sara’nın ölümüne üzülür, “Heth Oğulları”ndan Sara’nın ölüsünü gömmek için kabir ister. “Heth Oğulları”nın ise Hz. İbrahim’in bu isteğine saygı gösterdiği yazılıdır.

Eski Ahit’te, Musa’nın dördüncü kitabı olan Sayılar’da, güney ülkelerinde Amalek’in oturduğu, dağlık ülkelerde ise Hethlerin, Yebûsîlerin, Amorîlerin ve deniz kıyısında da Kenanlıların oturdukları yazılıdır.

Akkad Kralı Naram-Sin çağında (M.Ö. 2400), Anadolu’da küçük federatif devletlerin olduğunu yazılı kaynaklardan biliyoruz. Bu devletlerden biri de Orta Anadolu’da olduğu sanılan Kuşarra Krallığı’dır. Kuşarra kralları, Hattilerin merkezi **Hattuşa** kentini zaman zaman kuşatıp yıkmış, Hatti ülkesinin yok olmasına sebep olmuşlardır. Yazılı kaynaklardan, Kuşarra krallarının Hattuşa kentini yaktıktan sonra, yeniden yapılmaması için kayıt koyduklarını öğreniyoruz.

M.Ö. 1900 yıllarında ise, Kuşarra Kralı Pithana ve sonra oğlu **Kuşarra Kralı Anitta**’nın Hattuşa kentini istila ettiklerini, daha sonraları Neşa, Zalpa, Salatiwar ve Bursuhanda kentlerini alarak, Kuşarra Krallığı’nın sınırlarını Karadeniz’den Akdeniz’e kadar genişlettiğini Mezopotamya metinlerinde görüyoruz.

İleriki yüzyıllarda yazılmış Hattuşaş arşivlerinde rastlanan tabletlerde ise, Kral Anitta’nın **Neşa** kentini devletin merkezi yaptığı, Neşa’da yaptırdığı büyük tapınakları ile Neşa’yı büyüttüğü yazılıdır.

Kültepe-Kaniş (Neşa) kazılarında ele geçen Kuşarra Kralı Anitta’nın tableti.

Kral Anitta, Akkad Kralı Sargon'u kendine örnek alarak güçlü ve zengin bir devlet kurmak ister. Önce, Mezopotamya'nın daha önce kullandığı çivi yazısını adapte ederek Anadolu'da devlet işlerini yazdırır. Bu yazılardan anlaşıldığına göre, Kuşarra ya da Neşa devleti, doğu monarşisi idaresini gösterir. Krallığın yerleştiği bölge **Marassantia** (Halys-Kızılırmak) güney ve kuzey vadileridir.

Kaneş Kharum yazılı belgelerinden, Kral Anitta'nın sahip olduğu kentlerle Assurlu tüccarların iyi ilişkiler kurduklarını anlıyoruz. Zamanla, Assur ticaret kolonilerinin zayıflamasından istifade eden **Neşalılar** Anadolu'nun ekonomik canlılığını etkilemeye başlamıştır.

*** * ***

Kral Anitta'dan sonra, Kuşarra ya da Neşa kralları, Hattuşa kenti ile ilgilenmiş, Hattuşa kentinin büyümesine sebep olmuşlardır. Nihayet M.Ö. 1600 başlarında, **Kral Labarna** Anadolu'da siyasi ve ekonomik üstünlüğü sağlayıp, oğlunu Hattuşa kentini yeniden yapmasıyla ve orasını yeni krallığın merkezi yapmasıyla görevlendirir. Böylece, Hitit tarihinde **Eski Krallık Devri** (M.Ö. 1600-1480) başlamış olur.

Labarna'nın oğlu Hattuşa kentini imar eder, merkez yapar, Hatti dili yerine İndo-Europeen bir dil olan kendi öz dillerini getirir. Hititçe "Hattuşa" ismi de Hititçeye çevrilerek **"Hattuşaş"** olur. Kendisine de **Hattuşil I (*Hattuşaşlı*)** ismini verir.

Hattuşil I, kurduğu devleti yükseltir. Ülkesine komşu olan diğer devletlere karşı korur. Ülkede bolluk, zenginlik görülür. Ancak, oğlu Labarna'dan hoşnut kalmaz. Kendisinin yerine torunu **Murşil**'i hazırlar.

Hattuşil I'in en önemli buluntusu, ölüm döşeğinde yazdırdığı vasiyetnamesidir. Hayatı boyunca, milletince iyi bir hatip olarak tanınmış Hattuşil I'in iyi bir şair olduğunu vasiyetnamesinden anlıyoruz. Bu vasiyetnamede, oğlu Labarna'nın, kendi yerine layık olmadığını, bir rahip ruhu taşımadığını, savaş ve devlet işlerinden hiç anlamadığını, eğlenceye düşkün kötü bir ruh taşıdığını söyler.

Hattuşil I'in yerine geçen torunu Murşil I, gençliğinde eğitilmesine özen gösterilmiş, iyi bir savaşçı, bilgili bir devlet adamı olarak tahta geçer.

Hitit-Mısır İlişkileri

2000'den itibaren, Fırat bölgesinden İskenderun'a kadar olan bölge Mısır etkisindedir. Bu bölge, Mısır'ın Anadolu'ya karşı tampon bölgesidir; merkezi de Byblos'dur.

Byblos aristokrasisi, saray hayatı, Mısır sarayı aristokrasisi ile yakın ilişkilerinden dolayı, Byblos aristokrat sınıfına **"Mısır Çocukları"** denir. Keza, Byblos aristokrasisine yakın, Mısır sarayının hoş gördüğü **Ugarit *(Ras Şamra)*** ve **Katna *(Orta Suriye)*** aristokrat sınıfı da Byblos aristokrat sınıfını takip eder. Mısır-Suriye iyi ilişkileri, Mısır'ın Orta İmparatorluk devri (M.O.2040-1710) sonuna kadar sürer.

Daha Hattuşil I zamanında Hititler Toros dağlarını aşıp güneye inerlerken, Mısır ve Suriye'de bir huzursuzluk başlar; Hattuşil I Suriyeye karşı kazandığı zaferi bir antlaşma ile bağlar. (Bu antlaşma bulunmuştur; iyi okunamayacak kadar bozuktur.) Halpa (Halep) Krallığını Mısır ile tampon bölge yapar.

Murşil I ise, kral olunca, Halpa Krallığı'nın isyanını bastırır; Babil üstüne yürür. (M.Ö. 1550) Hurriler ülkesini idare eden Mitanni Krallığı ise Murşil l'i durduramaz. Babil kentini işgal eden Murşil I Hattuşaş'a döner.

Murşil I, Hitit ülkesini refah içinde yaşatırken, daha yapmağı tasarladığı bir çok proje varken, kayın biraderi Hantila tarafından öldürülür.

*   *   *

Murşil I'in ölümü, Hitit devletini bir çıkmaza saplar. Ülkenin içinde taht kavgası vardır; dışında ise komşu ülkeler toprak kazanmak ister. Hattuşil I sülâlesinden gelen birtakım prensler ülkeyi ellerine geçirmek ister. Önce Hantila, sonra Zidanta, Anumuha, Hugziya kendilerini Hattuşaş kralı ilan ederler. Sonunda **Telepinu** (M.Ö. 1525-1500) taht kavgasının ülkeye getirdiği güvensizliği kaldırmak için, Hattuşil l'in direkt mirasçılarının hakkı olduğunu söyler ve devlet kuvvetini eline alır.

Hititlerde Kardeş Ölümlerine Nokta Koyan Telepinu Fermanı

Hitit Kralı **Telepinu** ilk yasa yapan Hitit kralıdır. Ayrıca, Kizzuwatna (Çukurova-Toroslar arasındadır) ile eşit şartlara dayanan bir antlaşma imzalar. Bu, antlaşmada, ilk defa bir Hitit kralının imzası vardır.

Telepinu'nun ölümünden sonra Hititlerin karanlık devri başlar. Telepinu Eski Krallığın son temsilcisidir. (M.Ö. 1600·1480)

Mısır'da ise Orta İmparatorluk devrini sona erdiren **Hyksoslar Devri** gelir (M.Ö. 1730-1580), *(Mısır dilinde Hyk kral, sos: khosut: yabancı)*. Hyksoslara aynı zamanda **"çoban krallar"** da denir. Hyksoslar, Yakın Doğu'da, Suriye ve Palestin'e gelen İndo-Europeen kavimler olan Hititleri, Hurrileri, Kassitleri durdurmuş, bu kavimlerin Mısır'ı istila etmesini önlemişlerdir. Zamanla, Hyksoslar, Mısır'ın yerli halkı ile karışmış ve sonra onların içinde erimişlerdir. Hititlerin bu krallık devrinde, Aluwamma isimli bir kralın varlığından söz edilirse de, fazla bilgimiz yoktur.

Ülkenin dışında tehlikeli bir durum yaratan Halpa Krallığı *(bu krallık Hititlerin vasal prensliğidir)*, Tudhalija II için bir problem olur. Tudhalija II, ordusunu Toros Dağları'ndan geçirip, Suriye üzerine yürütür. Bu sırada, tehlikeyi gören Halpa Krallığı, Mitannilerden yardım ister. Mısır ise, Hyksoslardan kurtulup güçlenmiş, **Tutmosis III** Yakın Doğu'da Mısır'ın varlığını göstermek için savaşa katılmıştır. Üç büyük devlet, Hitit, Mısır ve Mitanni, Halpa Krallığı için yaptıkları savaştan kesin bir sonuç alamazlar; ancak Halpa Krallığı'nın zararlı olmamasını sağlarlar. Halpa Krallığı, gene tampon bir ülke olarak kalır.

*   *   *

Tuthalija II'den sonra gelen Hitit kralları, Hattuşil II ve Tuthalija III gerektiği kadar güçlü olmadıklarından, güneyde Mitannilerin baskıları, doğuda Kaskas devletinin (Samsun ve Trabzon) yağmacıları Hitit ülkesini devamlı tehdit eder. Batıda ise yeni bir krallık ortaya çıkar: **Arzawa**…

Bu ülkenin kuvvetli donanması sayesinde Kıbrıs ve Suriye sahilleri Arzawa'nın kontrolü altına girer. Doğuda ve güneydoğuda, Halpa (Halep) ve Karkamış (Cerablus) krallıklarının baskıları artmış, Hitit ülkesinden toprak koparmaya çalışmışlardır. Yalnız, Kizzuwatna (Doğu Toroslar) Krallığı Hititlere sadık kalmıştır. Hattuşil II'nin Mısır'la saldırmazlık antlaşmasına ve Tuthalija III'ün Batı Anadolu'da kazandığı savaşlara rağmen, bu düşmanların baskılarına, yağmalarına engel olamamışlardır. Birçok Hitit kenti gibi, Hattuşaş kenti de Kaskas yağmacıların hücumuna uğramıştır.

Şuppililiuma

Boğazköy (Hattuşaş), Ras Şamra (Ugarit) ve Tell-el-Amarna arşivlerinde bulunan tabletlere göre; çağının en büyük kralı Şuppiluliuma'dır. Tuthalija III'den sonra gelen Şuppililiuma I (M.Ö. 1375-1335), Hitit ülkesini yeniden canlandırmıştır.

Şuppiluliuma I**,** ulusunun ahlâk düşüklüğünü önlemek için birtakım yasalar ve bildirilerle onları uyarmıştır. Ülkenin ekonomik bozukluğunu gidermek, yabancı tüccarları birtakım serbestiyete kavuşturmak, köylünün ekinini devletçe değerlendirip onların geleceğini düşünmek gibi vatandaşlarına olan ilgisinin yanında, yabancı ve komşu ülkelerle Hitit devletinin siyasi ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak, doğuda gittikçe güçlenen Mitanni Krallığı Hititler için büyük tehlike gösterince, Şuppiluliuma I Doğu Anadolu'ya sefere çıkmıştır.

2012 yılında Hatay'daki Tell Tayinat höyüğünde bulunan Hitit Kralı II. Şuppiluliuma heykeli.

Mitanniler, Van Gölü dolaylarından gelen Hurrilerdir. İndo-Europeen kavimlerden biri olan Hurriler dinî inançlarını, aristokratik davranışlarını, saray özelliklerini, örf ve âdetlerini Hititlere öğrettikleri için, uzun zamandır Hititler Mitannilerin etkisinden kurtulamamıştı. Gerçekten Mitanni Krallığı, asalete önem vermiş, kral ailesine ait çocuklarını yabancı kral ailesinin çocukları ile evlendirmiş, bu yüzden güçlü Mitanni Krallığı zamanla parçalanmıştır.

Mitanniler Anadolu'ya atlı arabayı getirmiş, Hititlere at terbiyesini öğretmişlerdir. Mitanni krallarından en önemlisi **Tusratta**'dır.

Tell-el-Amarra kazılarında Mitanni Kralı Tusratta'nın Mısır Kralı Amenophis III ve onun halefi Amenophis IV'e yazdığı mektuplar bulunmuştur. Bu mektuplardan Mitanni krallarının Mısır krallarına ne kadar etkili olduğunu anlıyoruz.

Tusratta'dan sonra oğlu Matiwazza'nın krallığını engelleyen Suttama, Mitanni kralı olur. Matiwazza ise yurdunu terk eder, Hattuşaş'a gelip Şuppiluliuma'dan yardım ister. Şuppiluliuma, oğlu Siassil'le birlikte, güçlü askerlerini verip Matiwazza'yı Mitannilerin merkezi Vasukani'ye yollar. Matiwazza Suttama'yı yener, Mitannlerin başına geçer. Bundan sonra, Mitanniler Hititlerin vassal prensi olup, Asurlulara karşı tampon bölge olur.

* * *

Şuppiluliuma I, Anadolu ve Suriye'ye yaptığı seferlerden sonra, doğudan batıya, ülkesinin güvenliğini sağlamış, komşu krallar arasında büyük itibar kazanmıştır. Mısır Firavunu Tutankamon'un ölümünden sonra dul kalan eşi, Şuppiluliuma I'e mektup yazıp ondan, oğullarından biri ile evlenmek ve onu Mısır tahtına kral yapmak isterse de Şuppiluliuma I önce aldırmaz fakat Mısır kraliçesi ısrar edince, ona Suriye prenslerinden birini yollar.

Şuppiluliuma I, kuzeyden gelen Kaskas akınlarını durdurur. Doğuda ise Uda ve Tuwanuwa kentlerini alarak Arzawa ile sınır (Isparta-Burdur) çizer.

Şuppiluliuma I, Mısır'a yaptığı bir dostluk ziyareti esnasında hastalanır. Hattuşaş'a dönünce, krallığı büyük oğlu **Arnuwanda II'**ye bırakırsa da, birkaç hafta sonra Arnuwanda II'nin ölümü üzerine, oğlu Murşil II'ye bırakır; birkaç gün sonra da ölür.

Hattuşa'da bulunan Şuppililiuma'ya ilişkin Kral Mezarının duvarı.

Murşil II

Murşil II (M.Ö. 1335-1306), babasının son zamanlarında bozulmuş olan dinî inançları yeniden canlandırır, başkaldıran bölgeleri güvenlik altına alır. Hitit ülkesini kış boyunca dinî görevlere ve istirahate hasreder. Yaz aylarında ise ülkenin dışında savaşlara gider, ülkenin içinde ekonomik hayatı düzenler.

Murşil II'nin saray içinde karşılaştığı zorlukları, ana kraliçenin (Tavananna) kaprisleri olarak, kralın anılarında görmekteyiz. Gerçekten Murşil II yazmış olduğu anılarını bir kronolojik sıralamaya göre kaleme almıştır. Kaskasların (Samsun-Trabzon arasında yaşamış savaşçı ve istilacı bir kavimdir) Asharpaya Dağı'nı işgal ederek Pala ülkesine giden yolları tuttuğu için onlarla savaştığını, savaş boyunca Tanrıça Arinna, güçlü Fırtına Tanrısı Teşup, Mezulla ve diğer tanrıların kendisiyle birlikte olduğunu, böylece Kaskasları Asharpaya Dağı'nda bozguna uğrattığını, Samuha kentini geçip Zimba'ya vardığını yazar. Başka bir metinde ise; babası Şuppiluliuma'nın Mitannilerin ülkesindeyken, Arzawalıların Kisija kentine hücum ettiğini, daha sonra kendisinin Arzawalılardan öç almak için Arzawa'ya hücum ettiğini, onlardan 3500 esir alıp, atları ve arabaları ile Hattuşaş'a getirdiğini anlatır.

Son Bronz Çağı: M.Ö. 1400-1180

Şuppililiuma I (M.Ö. 1375-1335) döneminde Anadolu, Son Bronz Çağı'na girmiş oluyordu.

Son Bronz Çağı'nın en önemli olaylarından biri de, şüphesiz Ahija ya da Ahijawa ulusunun ortaya çıkmasıdır. Daha Şuppililluma I zamanındaki Hitit metinlerinde denizci bir kavmin ülkesi olan Ahijawa isminden bahsediliyordu. Bu metinlerden birinde Ahijawa prenslerinden biri Hattuşaş'ı ziyaretinde, Hattuşaşlı prensler, Ahijawa prenslerini kendi asâletlerine yakışır şekilde ağırlamıştır.

Ahijawa'nın Batı Anadolu'da olduğu tahmin edilmektedir. Hitit metinlerinde rastlanan Vilusalı Alaksandus'un, Truva Kralı Priamos'un oğlu Alexandros ile ne derece yakınlığı olduğuna dair bir ipucu yoktur. Hitit Kralı Murşil'in, Pelops'un arabacısı Myrsilos ile isim benzerliğinden başka bir kanıt bulunamamıştır. Ancak, Truva savaşlarına katılan, Anadolu kavimlerinin yiğitlerinin arasında Helence köklü olmayan, yabancı dilde konuşan savaşçılar da vardı.

Murşil II (M.Ö. 1335-1306) döneminden sonra kral olan oğulları **Muwatalli** (M.Ö. 1306-1285) ve **Hattuşil III** (M.Ö. 1280-1260), anılarından öğrendiğimize göre, Büyük Hitit Krallığı'nın idaresi, Büyük Kral başkanlığında konfederasyon şeklinde yönetilirdi. Kral, "Başkumandan, Başyargıç, Başrahip" özelliklerini taşırdı.

Hattuşil III'ün anılarında, ağabeyi Muwatalli'nin sevimli, herkesle anlaşabilen, alçak gönüllü olduğunu öğreniyoruz. O çağda yapılmış Mısır kabartmalarında ise Muwatalli, iri yarı, cüsseli ve göbekli bir tip şeklinde gösterilmiştir. Muwatalli'nin komşu ülkelerle yaptığı antlaşmalar, Hitit İmparatorluğu için fazla kazançlı olmamıştır.

Yakındoğu'daki iki güçlü devletin varlığı, Mısır ile Hitit arasında rekabetin artması, Mısır'ın Amenophis IV çağına kadar barışsever politikasının değişmiş olması, Mısır askerlerinin Nil Vadisi'nden taşarak komşu ülkelere saldırganlığa geçmesine sebep olmuştur. Ayrıca Mısır ile Hititlerin, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik menfaatleri için aralarında çıkan anlaşmazlık, bu iki devleti uzun yıllar süren savaşlara götürmüştür.

Diğer yönden Mısır monoteist din görüşünün, Yakındoğu'nun politeist dinî görüşüne karşı girişilen mücadelede, Mısır rahipleri, devletini bu savaşlara sürüklemiştir. Gerçekten, M.Ö. 1300'lü yıllara doğru Mısır kuvvetleri Kadeş'e kadar yaklaşmıştır. Seti I'in Muwatalli'nin askerlerini bozguna uğrattığını yazılı kayıtlardan öğreniyoruz.

Ramasseum'dan: Seti I, Kadeş Savaşı'nda (nilemuse.com)

Ancak, Mısır'ın kazandığı bu geçici zafer Hitit ordusunu kamçılamış, 14 yıl süren savaşları aralıksız devam ettirmişlerdir.

Sonunda, M.Ö. 1286'da bir güneş tutulması sonucunda da **Ramses II** ile **Hattuşil III**'ün ihtirasları korkuya dönüşmüş, savaşı bırakmışlar, 8 yıl süren barış görüşmeleri neticesinde Mısır ve Hitit devletleri eşit şartlara sahip iki dünya devleti hâkimiyeti olarak öngörülmüştür. 1278'de imzalanan antlaşmaya göre, Mısır'ın Ege Denizi'nde ve Anadolu sahillerinde serbest ticaret yapabilmelerine izin verilmiş, Suriye'deki Amurru ülkesi de Hititlere bırakılmıştı. **Kadeş Antlaşması'**nın (M.Ö. 1278) Akkadça metni Hattuşaş kazılarında bulunmuştur.

Kadeş Antlaşması plaketi
Akkadça metni
Hattuşaş (Boğazköy)
(İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Hititlerin, kendi aralarında İndo-Europeen bir dil olan Hititçeyi kullanmalarına rağmen, dinî törenlerde Hattice uygulamaları, dış siyaset ve ticari yazışmalarda da Akkadça kullanmaları, Hitit milletinin zengin ve çeşitli dil olanağını gösterir. Aslında, Hititçe zor bir dil olduğu için, Ortadoğu'daki yabancı ülkeler bunu öğrenmek istemezdi.

Kadeş Savaşı, Mısır'da ilgi görmüş, Ramesseum kabartmalarında, Karnak ve Luxor tapınaklarında, Hitit esirlerinin yanında yabancı esirler de tasvir edilmiştir. Bu yabancı esirler, Hititler gibi, Suriye tipi tunik giymiş, Hititlerden farklı olarak kalkık uzun saçları, sakalları ile Sami tipleridir. Muwatalli çağından beri Hurriler, Hitit kral ailesine katılmıştır.

Abu Simbel Tapınağı'nda Kadeş Savaşı ile ilgili anlatımdan bir bölüm

Hattuşil III

Muwatalli'nin yerine geçen küçük kardeşi Hattuşil III (M.Ö. 1280-1260) Kizzuwatnalı rahip Pentipsarri'nin kızı, Mitannili Prenses **Putuheba** ile evlenmiştir.

Hattuşil III, ağabeyi Muwatalli'nin M.Ö. 1285'te ölümünden sonra, Muwatalli'nin gayrimeşru oğlu Urhi-Teşup'u tahta oturtmuşsa da, kısa süre sonra, ağabeyi Muwatalli'nin aristokratlar arasındaki eski dostları, Samuha'daki İshtar Mabedi'ne çekilen Hattuşil'i bulup, yeğeni Urhi-Teşup'un tahtı bırakması için ikaz etmesini ister. Hattuşil III, Urhi-Teşup'a gönderdiği mektupta, devlet işlerini idare edemediğini, kendisini ve devletini oldukça güç durumlara soktuğunu, bunun için de krallığı bırakıp Nyhasse (Suriye'nin kuzeyinde) kentine çekilmesini ister.

Urhi-Teşup ise, amcasının nasihatlerine aldırmaz; kısa bir süre sonra, aristokratların düzenlediği bir suikasta uğrayarak ölür ve taht boş kalır.

Gene, Hattuşil III'ün anılarından öğrendiğimize göre, Muwatalli'nin mirasçıları arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden, Hattuşil III Hakpissa kentinin prensi olur; daha sonra Büyük Kral seçilir. Ancak bütün bu olaylar sırasında Urhi Teşup'dan sonra birkaç asil daha öldürülür.

* * *

Hattuşil III, babası Murşil II kadar bilinçli bir dindar, ağabeyi Muwatalli kadar da zeki ve sevimli olmayıp, zayıf ve ince karakterliydi. Bütün iyi niyetine ve dürüstlüğüne rağmen, ordusunun başına geçince, aciz kalmasından dolayı, ulusu ona ***"eşek başı"*** lakabını takmıştı.

Hattuşil III, kral olur olmaz, ağabeyi Muwatalli'nin tasarladığı işleri bitirmeye büyük gayret sarf etti. Devlet işlerinin yanı sıra, büyücülük ve gizli kuvvetlerle uğraşması, aristokrat sınıf arasında hoşnutsuzluk yarattı. Zaman zaman sarayda kendisine alaycı sözlerle yapılan hücumlar üzerine, kendini savunucu yazılarıyla, çağının siyasi olaylarını yansıtmasına vesile oldu.

Hattuşil III, Karısı Putuheba ile birlikte
Fırtına Tanrısı Hatepinu'ya sunumda bulunuyor.
(Kayseri, Gümüşören yakınında Fraktin kaya kabartması)

Hattuşil III, Mısır Kralı Ramses II ile yaptığı Kadeş Anlaşması'ndan sonra, kızı Naptera'yı Mısır Kralı Ramses II'ye vermiş; karısı **Putuheba** ise Mısır sarayı ile büyük yakınlık kurarak, Ramses II'nin akrabalarıyla mektuplaşmıştı.

* * *

Hattuşil III'ün zayıf idaresi, Hitit İmparatorluğu'nu, gücünden oldukça düşürür. Hattuşil III'ün oğlu Tudhalija IV (M.Ö. 1260-1220) kral olunca, Hitit devletine yeni bir canlılık ve hareket gelir. Kültürel gelişme din ve politikayı etkiler.

Tudhalija IV'ün oğlu Arnuwanta IV (M.Ö. 1220-1192), artık Hitit devletinin bütünlüğünü sağlayamaz. İmparatorluğun çöküşü başlar.

M.Ö. XII. yüzyıl başlarında, Arnuwanta'dan sonra gelen Şuppililiuma II ve Tudhalija V, Hitit devletinin son krallarıdır.

Anadolu'nun batısında Ahijawa Kralı, Attarissija ve Arzawa krallıkları, Hitit devletinin nüfuzundan kurtulurlar. M.Ö. XII. yüzyılın ilk yarısında Hattuşaş kenti yakılır; Hitit İmparatorluğu çöker; yerine deniz kavimleri yerleşir.

Bir müddet sonra Frigler, Hitit kentlerinin çoğuna yerleşir.

Hititlerden Sonra Anadolu

Büyük Hitit Krallığı'nın çöküşünden sonra, Malatya ve Kargamış krallıkları devam eder. Bu kentlerde Geç Hitit uygarlığı görülür. Kendilerini Büyük Hitit Krallığı'nın varisleri olarak görür, birkaç yüzyıl yaşamlarını sürdürürler.

Deniz kavimleri Anadolu'dan sonra Suriye ve Filistin'i işgal eder. Ancak Mısırlılar, Nil Vadisi'nde bu kavimleri durdurur. Anadolu ve Suriye'de Geç Hitit kentlerinde bağımsız krallıklar olarak devam eden kentler vardır. Bunlar Toros Dağları'nın güneyinde Tabal, doğuda Milid, Kummuh, Gurgum, Sarnal (Zincirli), Kuzey Suriye'de Kargamış ve Halep krallıklarıdır. Bu kentlerde bulunan kitabelerdeki kral isimlerinde lehçe farkları görülür. (Sapalulme = Şuppililiuma, Kattuzil = Hattuşil, Mutallu = Muwatalli gibi…) Bu kentler, eski Assur kolonizasyon devrinin yerleşme yerleridir.

* * *

Anadolu'da Hitit devletinin yanı sıra, önemli ve güçlü bir krallık da Güneybatı Anadolu'da, Hitit'le çağdaş Arzawa Krallığı'dır. Arzawa ülkesinin coğrafi yeri tam olarak çözülememiştir. **E. Forrer**, Arzawa'yı Çukurova'da, **A. Götze** ise Batı Anadolu'daki **Garstang** Pamphilia'da (Antalya yöresi), **Firuzan Kınal** ise Menderes nehrinin doğusundan Antalya'nın batısına kadar uzanan yörede olduğunu ileri sürer. Telipinun metninde ise *«…düşman aşağı ülkenin öteki tarafından geldi; Tuwannuwa kenti (Niğde) ile Uda (Ulukışla) kentlerini yaktı… »* denir. Bu metne göre Arzawa, Tuwannuwa'nın (Niğde) batısında olmalıdır.

Hitit krallarından Murşil II (M.Ö. 1335-1306), Arzawa'ya yaptığı seferi anlatırken *Şalapan'dan sonra Arzawa'ya yürüdüğünü* yazmaktadır. Şalapa'nın yeri tam olarak belli değildir; ancak Hitit kuvvetleri burada toplanmış, buradan Arzawa'ya hareket etmiştir.

Hitit Krallığı, kuruluşundan beri Arzawa ile yakından ilgilenmiş, kendi tarihleri içinde zaman zaman Arzawa hakkında bilgi vermişlerdir. İlk Arzawa kayıtlarına Kapadokya metinlerinde rastlıyoruz. Bundan sonra, Hitit Kralı Labarna (M.Ö. 1600), Willuşa Krallığı'nı kendi sınırları içine almak istemiş, Willuşa'nın müttefiki Arzawa Krallığı bunu engellemek için Hititlerle savaşmıştır.

M.Ö. XIV-XIII. yüzyıllarda Arzawa prensleri Mısırlılarla yakınlık kurmuştur. Mısır Kralı **Amenophis III** (M.O. 1377-1358) ile **Şuppililiuma I** arasındaki mektuplaşmada, Arzawa'nın Mısır ile olan siyasi bağlarından bahsedilmiştir. Hitit Kralı Şuppililiuma I bütün yaşamı süresince Arzawa ile barışı sürdürmüşse de, kendinden sonra gelen Hitit kralları bu barışı koruyamamıştır. Sonunda Hitit krallarından Murşil II Arzawa'ya son seferini yapmış, Hattuşaş'tan gelen ordusuyla, Kargamış'tan gelen diğer bir orduyu Tuwannuwa'dan alıp Arzawa'ya yürümüştür. Arzawa kralı, Hitit saldırısı karşısında kaçmış, bir gemi ile denize açılmıştır. Hititler, Arzawa'yı işgal etmekten vazgeçmiş, geri dönmüşlerdir.

* * *

Hitit krallarından Muwatalli (M.Ö. 1306-1285) ile Willuşa Kralı Alakşandu'nun bir savaş yaptığını (M.Ö. 1295) Boğazköy metinlerinde görüyoruz. Bu metinde, Muwatalli ile Alakşandu arasında yapılan savaşın sonundaki antlaşmada iki devlet arasındaki bütün savaşlar anlatılmıştır.

Mısır Kralı Ramses II ile Arzawa kralı arasındaki bir yazışmada, Hitit krallarından Hattuşil II'nin Arzawa aleyhine çevirdiği entrikalar, Arzawa kralının tahttan uzaklaştırılması için yapılan hilenin ayrıntıları anlatılmaktadır. Buna rağmen Hattuşil III ile Ramses II arasındaki güçlü barış Arzawa için iki devletin arasını açmaz; ancak Ramses II, Arzawa'nın bir tampon bölge olarak güçlü kalmasını ister.

Tudhalija IV za (M.Ö. 1260-1220), Hitit orduları, tekrar Arzawa ile savaşmıştır. Arnuwanda IV ise (M.Ö. 1220-1192) Arzawa ile devamlı savaş durumundadır. Nihayet, Şuppililiuma II (M.Ö. 1192-1180) kızını Arzawa prensine verip, onlarla dost olmuştur.

Bugünkü durumda Arzawa'nın batısında Hermos (Gediz) Irmağı, Mylasa Dağları, Şeha Irmağı (B. Menderes) olmalıdır.

Ancak, Arzawa'nın M.Ö. II. binde nasıl iskân edildiği bilinmemektedir.